

Dževad Drino

RUDARSKO PRAVO I NASTANAK GRADSKÉ SAMOUPRAVE U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

Sažetak: Svi gradovi srednjovjekovne Bosne nisu imali isto unutrašnje uređenje. Uz istaknutu čelnu ulogu gradskog kneza, prisutni su uticaji oblasnih gospodara, vladarske porodice, ali se javlja i samouprava lokalnog naseljenog stanovništva.

Početak gradske samouprave u bosanskom srednjovjekovlju predstavljaju tzv. saské privilegije, tačnije rečeno, rudarski obiçaji koji se iz rudnika i rudarskih trgova prenose kao ozakonjeni propisi na gradske naselja banovine, a od 1377. g. i Kraljevine Bosne. Upravo rudarstvo predstavlja prvo tržišno poduzetništvo i prvu industrijsku granu srednjovjekovne Bosne koja, uz teritorijalno širenje i izlazak na Jadransko more, predstavlja žilu kucavicu ukupnog gospodarstva, ali i prve pravne norme koje se iz rudarske djelatnosti prelivaju na okolinu. Ovakav vid lokalne samouprave različit je od ugarskih gradskih privilegija, od kojih prvi bosanski grad sa datim kraljevim povlasticama jeste Bihać, kome kralj Ladislav IV 1279. g. potvrđuje ranije povlastice Bele IV date po uzoru na zagrebački Gradec.

Ključne riječi: Bosna, gradovi, rudarstvo, Sasi, srednjovjekovno pravo

Uvod

Općenito se smatra da je priroda dala čovjeku na iskorištavanje tri izvora bogatstva: biljno, životinjsko i mineralno. Prvo je nadohvat ruke, drugo se dobiva uz borbu, ali za korištenje trećeg bogatstva zahtijeva se ponajviše vještine i ukupnog znanja. Na području današnje Bosne i Hercegovine tragove

istraživanja i eksploatacije ruda nalazimo još od ilirskih vremena,¹ dok su Rimljani još više nastavili eksploataciju, pogotovo dragocjenih metala zlata i srebra.²

Pronalaskom naslaga bakra, olova i srebra u Rammelsbergu, u srcu Njemačke, u X stoljeću, dolazi do naglog razvitka rudarstva jer je Evropa bila žedna metala, pa se traganje za rudnicima proširilo preko Njemačke, Češke, Ugarske, sve do Švedske i britanskog Welsa i Kornvola, a Sasi - njemački rudari, pozivani su kao dragocjeni stručnjaci u sve zemlje.³

Prvo pojavljivanje njemačkih rudara Sasa u susjednoj srpskoj državi, odakle su i došli u Bosnu, jeste sredina XIII stoljeća kada se pominju u jednoj nedatiranoj povelji srpskog kralja Uroša I (1243-1276), i to u rudniku Brskovo (danas u Crnoj Gori) gdje su se naselili iz Erdelja (Transilvanije, Sedmogradske).⁴ Saksonija je danas njemačka savezna država (glavni grad Dresden), a sa vlastite Rudne Gore (*Erzegebirge*) naselili su se u Ugarskoj u doba kralja Geze (1141-1162).

Termin rudarsko pravo nastaje na bazi starih običaja i privilegija pojedinih rudnika. Jedna od najpoznatijih jeste privilegija cara Henrika II kojom frizijskim grofovima u Koruškoj daje pravo rudarenja na sve metale i soli, dok je najstarije rudarsko pravo u slavenskim zemljama izdato od češkog kralja Vjenceslava i moravskog markrofa Pšemisla (1250-1300)⁵

Zahvaljujući luteranskom svećeniku Matiasu Froniusu (1522-1588), poznato nam je sasko kodificirano pravo putem njegova djela „*Statuta Municipalium Saxonum in Transilvania*“ iz 1583. godine. Pravni osnov njihove organizacije predstavljala je *Diploma Andreatum* iz 1224. godine,

1 Po mišljenju austrijskog geologa F. Katzera, tragovi rudarske eksploataije kod Gornjeg Vakufa potiču oko hiljadu i petsto godina prije nove ere. Vidi u: F. Katzer, *Geologija Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1926, 232.

2 O tadašnjim ruarskim pravnim normama vidi u: Dž. Drino/B. Londrc, Rudarski propisi klasičnog i postklasičnog rimskog prava, *Acta Illyrica*, godina II/Broj 2, 427-450.

3 S. Ćirković, Sasi u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, urednici S. Ćirković-R. Mihaljčić, Beograd 1999, 649.

4 M. Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968, 93.

5 *Jura montium et montanorum civitatis Iglavionis* - na njemu se temelje kasniji poznati rudarski zakoni kao što su Kremnički, Šemnicki i Kutnahorski, dok je u Štajerskoj izdat 1308. g. poznati Schledmingski zakon. Na razvitak tadašnjeg rudarstva najviše je uticalo djelo Jiri Agricola „*De re metalica* „- reprint: *Dvanact knih o hornictvi a hutnictvi*, Praha 1977. (Primjerak u biblioteci Metalurškog Instituta „Dr. Kemal Kapetanović“, Univerzitet u Zenici - zahvaljujem Arasu Boriću, rukovodiocu Univerzitetske biblioteke u Zenici koji mi je skrenuo pažnju na ovaj rad.)

mađarskog kralja Andrije II, kojom je utvrđena upravna, sudska i vjerska autonomija u njihovim rudarskim kolonijama, što su kasnije preuzeli svi ugarski vladari.

Direktnih izvora, povelja ili saskih privilegija sa naših prostora nema, ali se iz ostalih izvora bosanskog srednjovjekovlja da izvršiti njihova rekonstrukcija - uživali su lične slobode, prava istraživanja rudišta, kopanje okna i galerija, a kao katolici uživali su punu slobodu vjere sa pravom gradnje vlastitih crkava i bogomolja, ali i ono najvažnije - autonomno sudstvo.⁶

I

Prvi pisani dokumenat o bosanskom srednjovjekovnom rudarstvu je iz decembra 1349. g. i navodi rudarske jame u Ostružnici kod Fojnice, mada još destljeće ranije ban Stjepan II Kotromanić daje pravo trgovine metalima Trogiranima⁷, dok prvi pomen Sasa datiramo u 1356. godinu (rudar došao iz Trepče), a kasnije su vijesti o braći Sasinovićima (Hansu i Niklu) iz 1365. godine.⁸ Dok je najstariji sloj Sasa bio etnički čist, već sredinom XIV stoljeća ubrzanom asimilacijom naziv Sas gubi svoj etnički identitet označavajući prvenstveno pravni status, a kasnije rudara uopće. Početno su Dubrovčani bili most u poslovanju Sasa i domaćeg stanovništva. Ista religija, zajednički život u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne dovode i do zajedničkog poslovanja. Pri tom crkve i franjevački katolički samostani predstavljaju redovnu prateću pojavu jer se u rudnicima ukrštaju putovi rudarske tehnike, trgovine ali i religije. Dok je u Srbiji katoličanstvo „*ieres latinska*“, u Bosni se slobodno razvija u svim rudarskim trgovima i naseljima. Tako je i prvi poglavar ustanovljene franjevačke vikarije (1339/1340. g.) fra Peregrin Saksonac, tačnije dominikanac Johanes Teutonicus von Wildeshausen, znamenita ličnost bosanskog srednjovjekovlja. Saska (germanska) rudarska terminologija ostala je prisutna u Zakonu o rudnicima despota stefana Lazarevića iz 1412. g., ali i u kraljevom Zakonu o rudnicima u srednjovjekovnoj Bosni, i definitivno je ukorijenjena u turskim rudarskim zakonima koji i jesu donešeni po uzoru na

6 Dž. Drino, *Balkan- državopravna historija*, Zenica 2018, 135.

7 *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. X, 494.- 7.10.1339. g.

8 Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae*, 17, folija 1. Preseljenjem iz Fojnice u Dubrovnik i prihvatanjem dubrovačkog građanstva prodali su svoje rudnike u Fojnici i Ostružnici, ali su i kasnije trgovali bosanskim metalima.

zatečene srpske i bosanske propise (Kanun-i Sas), što sve skupa čini zajedničku evropsku rudarsku tradiciju.⁹

Srednjovjekovno rudarsko pravo je umnogome uticalo na razvitak gradske samouprave, tako primjerice, ispod štampanog rudarskog prava u Šemnicu nalazi se, očito ne slučajno, tekst gradskog statuta - *Gemayne statreht*. O kontinuitetu antičkih gradova ne možemo govoriti na primjeru srednjovjekovne Bosne. Saske privilegije i dubrovačke naseobine dovode do nastanka novih urbanih centara dok se u primorskim gradovima razvija vlastiti patricijat po uzoru na dubrovački i kotorski.

Vratimo se ipak rudarskim naseljima - šta je to u rudarskim običajima da je dovelo do gradske samouprave?

Ozakonjeni rudarski običaji postupno utiču i na pravni status urbane zajednice u kojoj su živjeli i poslovali. Tako rudarski gradovi Srebrenica, Olovo i Fojnica imaju u svom unutrašnjem uređenju gradsko vijeće sastavljeno od 12 članova zvanih purgari (od njemačke riječi *burger*), što je najčešće prevedeno kao *borghesani, citadini, officiales, maiores civitatis, anciani*- građani. Gradska samouprava se javlja kao zajednički kohezioni elemenat rudnika i stanovnika rudarskog naselja, dakle rudara i mještana, uz učešće purgara. Pod rukovođenjem gradskog kneza sabor okuplja sve vlasnike i rudarske stručnjake u jedan najviši organ lokalne vlasti. Upravo u domenu rudarskih poslova dolazi do izražaja potreba za udruživanjem i zajedničim organizovanjem na svim nivoima, od pripreme kopa, financiranja, iskopa i taljenja rude do isporuke i prodaje, čime ovo pravo *ius mineralum* u konačnici dovodi do uspostave i gradskog autonomnog prava.

Kolektivni sud vijeća purgara je modificiran. U Srbiji uz njih učestvuju još i vojvoda, knez i protopop, dok je na tlu Bosne drugačije, sud purgara u Srebrenice je bez učešća popa!

9 Vidi u: *Despotov zakonik - zakonik o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, prevod i komentar B. Marković, Beograd 1999. U četiri zakona o rudarstvu u doba osmanske vlasti ima oko 70 riječi njemačkog porijekla vezanih za rudarstvo - vidi u: *Kanuni i kanunname*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1957, F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 25/1913, 133-138 i 163-194.

II

Prve vijesti o purgarima nalazimo u notarskim zapisima u Dubrovniku. Tako se u sporu Nikla Sasinovića sa Hankom Dobretićem u Fojnici 1373. godine spominje *Curia Teutonicorum*, ali i Vukosav purgar, dok se purgari kao članovi vijeća izrekom navode i u Srebrenici.¹⁰ Ukupan broj od 12 purgara, kako se navodi u izvorima, predstavljaju *scabine* njemačkih gradova kojih je, u pravilu, bilo 12, kao i u gradskim odborima koji su se u Transilvaniji razvijali pod njemačkim uticajima, kao što je Brašov. Purgare osim u Fojnici, Olovu i Srebrenici, nalazimo i u drugim gradovima koji nisu rudarski. Tako Desanka Kovačević-Kojić navodi Vijeće lokalnih prvaka u Goraždu koje upravlja gradskim poslovima zajedno sa knezom.¹¹

Dakle, u rudarskim naseljima, pored vojvoda i knezova, kao organ vlasti javlja se i gradsko vijeće od dvanaest građana - purgara, koji su ili domaći ljudi, ili strani kao što su Sasi. Vlastita nadležnost u upravnim i sudskim poslovima daje im lokalnu autonomiju koja je tim značajnija što se lokalni gradski knez obavezno bira iz reda najistaknutijih žitelja, bez obzira da li se radi o domaćem čovjeku ili strancu. Upravo ovakav način uređenja po saskim tradicijama i običajima u bosanskom srednjovjekovlju pokazuje jednu zanimljivu tendenciju. On se ne ograničava samo na rudarska naselja nego se širi i van njih na ostale gradove. Osim Goražda, u jednom isključivo trgovačkom naselju Podzvonik (Zvornik) purgari se javljaju u notarskim zapisima iz XV stoljeća,¹² pa je vidljivo da, osim saskih povlastica, na izgradnju gradske autonomije značajno utiču još dvije stvari. Prvo, prisustvo autonomnih trgovačkih kolonija (ponajviše dubrovačkih), ali i izbor sposobnih stranaca na dužnosti gradskih knezova. Dubrovačke trgovačke kolonije uživale su autonomiju po uredbi Velikog vijeća od 17.12.1387. g. Knez i Malo vijeće biraju konzule i generalne konzule bez prava na plaću u Srbiji, Bosni, Srijemu i Bugarskoj.¹³ Oni se biraju iz reda dubrovačkih trgovaca koji su živjeli u tim mjestima, prvenstveno iz reda dubrovačkih plemića, a tek ako njih nema, onda iz reda pučana! Pri izboru konzula imenuju se i dva suca u naseobinama, izuzetak je trg Neretva gdje

10 Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversa Noatriae*, 9, folija 153- 19.04.1376. g.

11 „*litteras a comite de Gorasde et ab optimatibus dicti loci*“ - u D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, 246

12 Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversae Canellariae*, 46, folija 150- 28.11.1426. g.

13 I. Mitić, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika*, Dubrovnik 1973, 11.

je boravio konzul sa tri suca. Za razliku od Srbije, u srednjovjekovnoj Bosni nema dužnosti generalnog konzula koji je u Srbiji redovito imenovan.¹⁴

U susjednoj feudalnoj Hrvatskoj vidljivo je da izborni knez u dalmatinskim gradovima dolazi sa dinastijom Arpadovića i ugarskom vlasti, dok kasniji načelnici gradskih komuna (potestati) dolaze sa mletačkom prevlasti na Jadranu.

Da li je izbor stranaca za gradske knezove u Bosni znak slabosti države?

Ne, nikako! Upravo suprotno. Stranac na čelu gradske komune zapravo i jeste evropski trend gdje se stručnost i nezavisnost traži van vlastite sredine. To je vidljivo prisutno diljem Mediterana, pa su i najpoznatiji splitski načelnici uglavnom sa druge strane Jadrana.¹⁵ Stranci na dužnostima gradskih knezova upravo i daju evropski kolorit, obezbjeđuju jednaku primjenu prava i ne postoji nijedan spor vezan za zloupotrebu ovlaštenja niti dužnosti u gradskoj samoupravi.

Da li bi u budućnosti bosanski gradovi dobili statutarno uređenje i autonomiju tipa istočnojadranskih gradova?

Do sada analizirani procesi upućuju na negativan odgovor. Zakleti građani (purgari) imali su malo uticaja izvan sfere važenja rudarskih običaja. Finansijska sredstva i gradski fiskus postoji tek u rudimentalnom obliku (gradska blagajna je jasno navedena u Srebrenici), uticajni gradski stalež trgovaca i zanatlija je tek u začetku, ali i nadiruća osmanska osvajanja su ustrojila novi, orijentalni tip grada koji se organizira na novim principima novog, osmanskog prava.

ZAKLJUČAK

Vlastita sudbenost (Autodikija), uz pravo donošenja vlastitih propisa (*Ius statuendi*) i samostalnu upravu predstavljaju centralno mjesto za svaku vrstu gradske samouprave, što nalazimo i u bosanskom srednjovjekovnom pravu. Načelo zakonitosti uprave kao vrhovni princip i podvrgavanje gradskog kneza odlukama vijeća (purgara) u bosansko srednjovjekovlje dolazi sa naseljavanjem srednjovjekovnih rudara - Sasa, i prihvaćanjem saskih privilegija kao širokog kruga rudarskih običajnih prava, koja postupno izlaze van okvira rudnika i prelaze na urbanu okolinu. Od običajnog prava u vezi rudarskih okana i kopova,

14 Dž. Drino, *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne* (doktorska disertacija), biblioteka Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, 63.

15 A. Cvitanić, *Doprinos pravnika talijanske regije Marche u oblikovanju splitskog statutarnog prava, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, XXIII, Sarajevo 1975, 11-28.*

postrojenja i livnica, dolazi se do priznatih prava sječe šume, hidrozahvata, ali i autonomnog uređenja vlastitih rudarskih naselja. Tako i tri glavne javne gradske upravne funkcije - zastupanje grada, ustrojstvo unutrašnje uprave i autonomno sudstvo, polako se prenose sa rudarskih naselja i trgova i u ostale gradove bosanskog kraljevstva, uklapajući se tako u vjekovna nastojanja na uspostavi evropske pravne, ali i ukupne kulturne infrastrukture u čemu srednjovjekovna Bosna nije nikakav izuzetak. U srednjovjekovnom bosanskom pravu ne radi se, i ne može se raditi, ni o kakvom kontinuitetu rimskog prava. Nadalje, uticaji bizantskog prava su jedva vidljivi, ne postoji osnov da je ono nastalo uticajem *ius commune* izgrađenog po konsilijatorima i kanonistima. U njemu su uočljivi elementi samostalnog razvoja, ali i snažan odjek prava primorskih gradova, prvenstveno Dubrovnika. Povezanost s institutima ugarskog prava je vidljiva, pogotovo kod vladarskih institucija. Sličnost sa starim hrvatskim i srpskim pravom postoji u brojnim zajedničkim pravnim običajima koji, vjerovatno, pripadaju zajedničkom blagu slavenskog sloja obje države.

Srednjovjekovno bosansko javno pravo, pa i nastanak gradske samouprave i normi kojom se ona reguliše, nije ništa drugo do varijanta srednjoevropskih pravnih shvaćanja, pri čemu se pod srednjovjekovnom Evropom podrazumijevaju narodi i teritorije koje su nastavili izgrađivati pravna načela, institute i norme naslijeđene iz umiruće antike, oplemenjene germanskim (saskim) rudarskim običajima koji su dali pečat i razvitku gradskog prava u Kraljevini Bosni, ali i na cijelom Balkanu.

MINING LAW AND THE CREATION OF THE CITY SELF-GOVERNMENTS IN MEDIEVAL BOSNIA

SUMMARY

Not all cities of medieval Bosnia had the same interior design. In addition to the prominent leadership role of the city prince, there were influences of regional lords, the ruling family, but the self-government of the local population also occurs.

The beginning of city self-government in the Bosnian Middle Ages is the so-called Saxon privileges, more precisely, the mining customs transmitted from mines and mining squares as statutory regulations to the urban settlements and from 1377 to the Kingdom of Bosnia. Mining is the first market enterprise

and the first industrial branch of medieval Bosnia, which, along with territorial expansion and entry to the Adriatic Sea, represents the veil of the entire economy, as well as the first legal norms that were used in the environment.

This type of local self-government is different from the Hungarian city privileges. The first Bosnian town with royal privileges was Bihac, to which King Ladislav IV, in 1279, affirmed earlier Bela IV privileges modeled on Zagreb's Gradec.

Keywords: Bosnia, cities, mining, Sasi, medieval law

Bibliografija

1. Izvori:

- Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv.X, 494.- 7.10.1339.g.
Despotov zakonik- zakonik o rudnicima despota Stefana Lazarevića, prevod i komentar B.Marković, Beograd 1999.
Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae*, 17, folija.1.
Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversa Noatriae*,9,folija 153- 19.04.1376.g.
Državni Arhiv u Dubrovniku, *Diversae Canellariae*, 46, folija 150- 28.11.1426.
Kanuni i kanuname, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1957.26.g.

2. Literatura:

- A. Cvitanić, Doprinos pravnika talijanske regije Marche u oblikovanju splitskog statutarnog prava, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXIII, Sarajevo 1975, 11-28.
D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978.
Dž. Drino, *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne* (doktorska disertacija), biblioteka Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 2007.
Dž. Drino/B. Londrc, Rudarski propisi klasičnog i postklasičnog rimskog prava, *Acta Illyrica*, godina II/Broj 2, Sarajevo 2018, 427-450.
Dž. Drino, *Balkan- državnopravna historija*, Zenica 2018
F. Katzer, *Geologija Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1926 .
F. Spaho, Turski rudarski zakoni, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, 25/1913, 133-138 i 163-194.
I. Mitić, Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika, Dubrovnik 1973.
J. Agricola: „*De re metalica* „- reprint: *Dvanact knih o hornictvi a hutnictvi*, Praha 1977.
M. Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968.
S. Ćirković, Sasi u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, urednici S.Ćirković-R.Mihaljčić, Beograd 1999,